

שומר רובי

השפעות חברתיות-תרבותיות

דן כספי ודני רובינשטיין

"שומרי החומה" בסכסוך הישראלי-ערבי¹

כמעט איננו יכולים לשנוא מישהו שאנחנו מכירים.
ויליאם האזליט

במהלך העימות הישראלי-ערבי המתמשך, ועוד לפני שהחלה הקמתה של החומה בין ישראל לבין שטחי הרשות הפלסטינית, נבנתה בשקדנות חומה אחרת, "חומת המידע". חומה זו מפרידה בין שתי החברות, חוסמת את זרימת המידע מכאן לשם על המתרחש במרחב בכללותו ובחברה הפלסטינית בפרט, ומקרינה על ניהול הסכסוך. למרבה הפרדוקס, ככל שמצטמצם המרחק הפיזי בין הצדדים בסכסוך כן מגביהה להתנשא חומת הבערות ביניהם.² בערות זו, הכוללת מידע חלקי ומגמתי, היא קרקע פורייה לצמיחת דימויים סטריאוטיפיים, לאי הבנות ואף להמשך הסכסוך. כאחד ממקורות המידע העיקריים של האזרחים, וגם בשל מכלול תפקידיהם המסורתיים, אמצעי התקשורת הישראליים לסוגיהם היו ונותרו אחת מאבני היסוד של "חומת המידע". נראה שאסטרטגיית העימות המזוין בסכסוך הישראלי-ערבי המתמשך מתמצה בעיקרון האומר שככל שממעטים לדעת על היריב ולהכיר אותו, את שפתו ו/או את תרבותו – כך נוח יותר לטפח רגשות עוינות כלפיו – ומוטיבציה ליצור אתו עימות.

מעצם מעמדם ותפקידם אמורים אמצעי התקשורת להיות מעורבים בתהליכים החברתיים, אם כמתווכים בין חלקי הציבור השונים ואם כמסקרים ומתעדים את המתרחש בחברה. יכולת התיווך מעניקה לאמצעי התקשורת כוח רב בסכסוך הישראלי-

1 תודתנו לעורכי הקובץ על ההזמנה לתרום לפרויקט ולפרופ' יורם מיטל על ההערות המועילות לטיוטת המאמר.

ערבי ובניהול הדיון הציבורי בעניינו, לא מעט בזכות מכלול תפקידיהם, ביניהם אספקת מידע על היריב ותיעוד השליטה בשטחים.

מטרתו העיקרית של החיבור הנוכחי היא לאתר (ללא שיפוט ערכי) תופעה קיימת, ולהציע תזה למחקר, שכן במשך עשרות שנים התנהל הסכסוך בין ישראל לבין מדינות ערב בחזית משופעת במילים ובמידע על כל אחד מן הצדדים. עלינו להקדים ולציין שלכאורה לא קיים קונפליקט, בייחוד מתמשך, בין שהוא מתחולל בין קהילות, בין לאומים או בין מדינות, שבו אין הזדקקות לחומת מידע. המפורסמת מכולן הייתה חומת המידע אשר גיבתה את מסך הברזל בעת המלחמה הקרה בין שני הגושים לאחר מלחמת העולם השנייה. מבחינה זאת, חומת המידע המפרידה בין ישראל לבין מדינות ערב ובין שתי הקהילות – יהודים ופלסטינים – אינה ייחודית. צרכי הקונפליקט מחייבים בקרה על זרימת המידע, והחומה אמורה לממש את הציפיות הנתלות בה. חיוניותה של חומת המידע מתבררת דווקא בסיום הקונפליקט, כשכבר אין צורך בה. לעיתים הפלתה של חומת המידע היא חלק מהסדרי הסיום של הקונפליקט, וזרם המידע משתנה בתוכנו ובאיכותו. חומת המידע בין המחנות הנצים במזרח התיכון מחייבת תשומת לב מיוחדת, ולו רק בשל השלכותיה על התנהלות הסכסוך האזורי: האם המידע הזורם בין המתעמתים תורם לשיכון הסכסוך ביניהם, או לליבויו? האם המידע המופץ באמצעי התקשורת מקדם הבנה בין שכנים, או מטפח פחדים וחששות מפני האויב?

בניית החומה

אפשר שגם כאן לא הייתה בניית החומה אפשרית ללא שיתוף פעולה, ולו גם אקראי, בין שתי הקהילות. כפי שיובהר בהמשך גם במקרה זה סייעו הערבים לבנות את החומה, לא מעט בזכות שימוש בלתי יעיל ובלתי מתוחכם בטקטיקות תעמולתיות שאינן מתאימות לציבור הישראלי, כגון רטוריקה מתלהמת, "מלחמת מילים" בוטה ועמוסה בביטויים צורמים של עוינות ואלימות מילולית ושימוש בהפחדות ובאיום על קיום המדינה ואזרחיה היהודים. כמי שטראומת השואה חייתה עדיין בזיכרונם העדיפו היהודים שהגיעו מאירופה אל המדינה החדשה להיאטם מפני האיומים החדשים שהשמיעו כאן הדוברים הערביים על עצם קיומם, ולו רק כטקטיקת הישרדות שאימצו להם זה כבר. בנסיבות הללו הייתה חומת המידע בגדר אסטרטגיה רבתי בהתמודדות עם מדינות ערב העוינות, ובהמשך גם עם הפלסטינים.

כאמור, הרטוריקה המתלהמת של מקצת התועמלנים הערבים רק המריצה את בוני חומת המידע מן הצד הישראלי לאטום את עצמם ביעילות מפני המסרים הבוטים של הדוברים המשולהבים. לפיכך נזקקו הבונים, כדי להבטיח את עמידות החומה, לשתי שכבות עיקריות – השכבה הפיזית והשכבה הקוגניטיבית.

השכבה הפיזית

חסימה פיזית הייתה ונשארה תגובה אינסטינקטיבית, מיידית ופשוטה. אלא שלא קל לחסום אמצעי שידור, כאלה המיטיבים לחצות גבולות פיזיים. ובכל זאת, הניסיונות הספורים מלמדים על כמה טקטיקות בנייה של השכבה הפיזית בחומת המידע, כגון: חסימת מקורות וערוצים, שידורי תעמולה נגדיים, מלחמת מילים בלתי מתפשרת, או הוראה סטיגמטית ופונקציונאלית של השפה הערבית.

חסימת מקורות וערוצים – במצב של סכסוך מהווים מקורות חוץ איום רב משמעות על הגרסה הרשמית. על כן השאיפה לשמור על הגמוניה ללא תחרות עם מקורות מידע חלופיים היא תופעה צפויה מראש ומהלכים אופרטיביים בצדה, כגון צמצום המגעים הבינאישיים עד כדי איסור על קיומם, בקרה על העיתונים הזרים בערבית, שיבושי השידורים ממדינות ערב וחסימת ערוצי שידור בערבית.

באקלים הכללי של המלחמה הקרה בין הגושים ובצל הזיכרונות ממלחמת העולם השנייה נדרשו רשויות המדינה הצעירה לתת מענה מידי ויעיל גם בחזית התעמולה המשודרת. ואכן, בית השידור הישראלי (בש"י), אשר הוקם בשנות ה-50 כאגף במשרד ראש הממשלה, נועד לשדר בערבית לאוכלוסי המרחב, וגם לדוברי ערבית במדינת ישראל (כספי, 2005: 94-105). לשם כך נרכשו משדרים חזקים, שנועדו במקורם לשבש את שידורי הרדיו בערבית במיטב המסורת של המלחמה הקרה. אלא שמיד עם רכישתם הבינו בבית השידור הישראלי שעוצמתם של המשדרים מאפשרת לכסות את המרחב השמי כולו, ובאמצעותם אפשר לנהל "מלחמת מילים" נמרצת ויעילה עם תחנות הרדיו הערביות. מה שלא ניתן היה לעשות בשנות ה-50 התאפשר כעבור יובל שנים. על אף "השמים הפתוחים", ואף על פי ששידורי הטלוויזיה בכבלים ובלוויין מציעים שפע של ערוצים, יכול הציבור הישראלי להיחשף רק לאחדים מבין ערוצי הטלוויזיה בערבית. למעשה מציעות כל אחת משתי החברות, YES ו-HOT, רק ערוצים בודדים בערבית, מאלה שאינם נחשבים עוינים מדי: אל-ג'זירה, LBC, MBC, וערוצים מירדן וממרוקו. לעומת זאת, רק לשומרי החומה יש הרשאה לצפות בערוצי הטלוויזיה בערבית של הרשות הפלסטינית ושל החמאס מעזה או מסוריה ולבנון, שאינם נכללים בתפריט הערוצים המוצע לציבור הישראלי.

צמצום המגעים הבינאישיים עד כדי איסורם – מן המפורסמות הוא שאמצעי התקשורת הבינאישיים עשויים להשלים את אמצעי תקשורת ההמונים, ואף להיות יעילים במיוחד ביצירת הידברות בין בני אדם. לאחר מלחמת ששת הימים גדל הפרוטנציאל למגעים בינאישיים שוטפים בין אזרחים משני הצדדים ולפירות הרבים שנושאים מגעים אלה. אלא שהתבנית הקיימת של יחסים תכליתיים ופונקציונאליים

עם המיעוט הערבי במדינה, בעיקר בתחומי התעסוקה ושמירת הסדר, תחמה גם את היחסים עם הפלסטינים בשטחים החדשים.

מאז ומתמיד התנהל הסכסוך במרחב במקביל בשתי חזיתות – בשדה הקרב ובאמצעי התקשורת. ומטבע הדברים זכתה החזית השנייה לתשומת לב פחותה. מלחמת המילים התנהלה גם בתקופות שבין הקרבות לפי מיטב הכללים של תעמולת מלחמה לסוגיה. היתרון המספרי של מדינות ערב עמד להן כנתון פתיחה נוח ליתרון תעמולתי: כמוהם כמאות ערוצי הלוויין כיום מילאו בשנות ה-50 עשרות תחנות רדיו את סקאלת התדרים והציפו את אוכלוסי ישראל במכלול מסרים, רובם ככולם עוינים ומכוונים בעיקר לדוברי ערבית בישראל (Boyd, 1993).

ככל שהתמרכז הגורם הפלסטיני בסכסוך כן גבר החשש שצמצום המרחק הפיסי יסדוק את "חומת המידע"; על כן התעורר הצורך בהידוק נוסף של הפיקוח על זרימת המידע. לאחר מלחמת יום הכיפורים הלך והתבסס מעמדו המדיני של אש"ף (נאום ערפאת באו"ם), ובקהילה הבינלאומית התרחבה ההכרה בלגיטימיות של התנועה הלאומית הפלסטינית. מעמדו המתחזק של אש"ף נתפס אצל רבים בישראל כאיום קיומי. ככל שבגר איום זה (שכן בסוף שנות ה-70 ובראשית ה-80 עלה מספר השגרירויות של אש"ף בבירות העולם על מספר השגרירויות הישראליות), כן התחזקה בישראל הדרישה לביסוסה של "חומת המידע", בראש וראשונה בין ישראל ובין הלאומיות הפלסטינית המתגבשת. השיא היה אחרי המהפך ב-1977, עם עליית הליכוד לשלטון, ובעיקר בשנות ה-80, ועל אמצעי התקשורת הממלכתיים נאסר אז לראיין אישים המזוהים עם אש"ף או התומכים בו (בנימוק שאסור לתת במה לאויב).

בהמשך חוקקה הכנסת חוק האוסר על אזרחי ישראל להיפגש עם אנשי אש"ף. (אייבי נתן, שהפעיל מלב ים תחנת שידור פיראטית, ישב בכלא אחרי שהפר חוק זה). החוק בוטל אמנם כאשר קמה ממשלה בראשות יצחק רבין בעקבות הבחירות בשנת 1992, אבל התחושה שיש להתגונן מפני האויב הערבי-פלסטיני באמצעות חסימת מידע המשיכה להדריך את צעדיהן של החברה והתקשורת בישראל.

ידע ושליטה בשפה הערבית – מאז ומתמיד הייתה ידיעת שפתה של תרבות מסוימת בגדר פתיחת אשנב רב תכליתי לאותה תרבות, לרבות יצירת אמפטיה עם דובריה ועמדותיהם. מבחינה זאת רק טבעי היה הדבר שהישראלים ילמדו את השפה הדומיננטית באזור שבו הם חיים. ולהיפך: אי-ידיעת השפה מבדילה בין עמים. אמנם בשנים הראשונות לקיומה של מדינת ישראל ולהגירה ההמונית אליה שלטו רבים מקרב הבאים מארצות האסלאם בערבית ויכלו להיחשף למקורות מידע זרים. לגביהם היו השידורים של בית השידור בערבית מוצא של כבוד ופשרה בין סיפוק הצרכים התרבותיים החיוניים לדוברי הערבית לבין אטימות לתעמולה עוינת. יתר על כן, השידורים הישראלים בערבית

מילאו לגבי יהודים דוברי ערבית את תפקידו של סוכן חיברות והנחילו לרבים מהם את העמדות הרשמיות של מדינת ישראל.

אלא שבהמשך, אם בשל תהליכים סוציו-דמוגרפים רגילים ואם בשל זיהוי השפה הערבית עם האויב, הלך והצטמצם מספר היהודים דוברי הערבית. אף על פי שערבית היא שפה רשמית במדינת ישראל, דבקה בה סטיגמה המרתיעה ילדים ונוער מלבחור בה כשפה נלמדת בבית הספר. לעומת זאת משקיעה מערכת הביטחון משאבים רבים בהוראת השפה הערבית כחלק מצרכי המודיעין. ההוראה הסלקטיבית והתכליתית של הערבית מתייגת אותה כשפת האויב, הנלמדת רק על-ידי מי שחייב לשמור על החומה!

עם זאת, במקרים רבים נמנע מי שהבין ערבית מלהיחשף למקורות הערביים, אם מטעמים טכניים ואם מטעמים קוגניטיביים; ואילו מי שלא הבין ערבית זכה ל"טעימות" ממקורות ישראליים, כפי שיובהר בהמשך, בסיועם של מכלול מתווכים יודעי ערבית (כהן, 2006). גם התהליכים הביולוגיים היטיבו עם "מחסום המידע" בין שני המחנות: לא זו בלבד שמספר המהגרים דוברי הערבית שרחשו הערכה עמוקה לתרבות ולשפה הערבית הלך והתמעט, אלא שגם מערכת החינוך לא עודדה במיוחד את הוראת השפה הערבית, אולי לא במקרה. זיהוי הערבית עם האויב הרתיע כאמור רבים מללמוד את השפה. אף שלימוד השפה הערבית נקבע כלימוד חובה, התחמקו רוב בתי הספר מהכנסת מקצוע זה למערכת השעות שלהם, במיוחד ברשת החינוך הממלכתית-דתית, שבה אין כמעט בית ספר שבו מלמדים ערבית. בזכות התיוג הסטיגמטי נותרה הוראת השפה הערבית מבוקרת ותכליתית, כפי שיובהר בהמשך, ואילו מספר דוברי ערבית הלך והתמעט.

השכבה הקוגניטיבית

חרף המאמצים להקים שכבה פיזית, היה ברור שטכנולוגיות התקשורת המתקדמות גומאות מרחקים, מתגברות על מכשולים פיזיים ועתידות להנגיש את הציבור הישראלי למקורות מידע זרים ועוינים. הצורך בשכבה הקוגניטיבית, שהתעורר כבר מלכתחילה, התגבר בעידן "השמים הפתוחים" של ערוצי לוויינים זרים.

כל תעמלן אמור להתמודד עם המנגנון הקוגניטיבי של נמעניו: זהו מסך של קליטה סלקטיבית, מעין חומה המגוננת מפני תעמלנים ומסרי שכנוע בלתי רצויים. גובהה של חומת הקליטה משתנה לפי הנסיבות והאקלים התרבותי והפסיכולוגי, וכל תעמלן מיומן מנסה להנמיכה ולהחדיר את מסריו מבעד לה.

אחת הדרכים היעילות להגבתו של מסך הקליטה וביצורו הייתה לתייג, תחילה את שידורי הרדיו ממדינות ערב ובהמשך גם ערוצי הטלוויזיה הערבים בלוויין, כשידורי תעמולה עוינים ומסוכנים לחשיפה. תיוג השידורים בערבית התאפשר במידה רבה בזכות האקלים המנטלי גדוש האיומים ממדינות ערב (Bar-Tal, 1995; Jacobson & Bar-Tal, 1998). אף ערוצי הלוויין בתקופה מאוחרת יותר, שאימצו סטנדרטים מערביים של דיווח, ובראשם אל-ג'זירה (Miles, 2005), נראו כעומדים להשתחרר מן

התיג המסורתי ולרכוש את אמון הצופים. חריגות מן הסטנדרטים המקצועיים שהיו בבחינת מעידה, כמו בסיקור המבצע "חורף חם" בסוף חודש פברואר 2008,³ נוצלו היטב לשלילת הלגיטימציה של ערוצי הלוויין הערבים ולהגברת התיג התעמולתי שלהם.⁴ האמינות הייתה ונשארה אחד מנכסי היסוד של כל תעמולן, ולצד הישראלי היה מבחינה זו יתרון ניכר, אפילו בקרב דוברי ערבית. ואילו המקורות והדוברים הערביים תרמו במו ידיהם לערעור אמינותם עת הרבו ברטוריקה מתלהמת ובנימה תעמולתית שקופה. כל שיבוש עלול להטיל דופי באמינות המוען בקרב הנמענים, והשידורים בעברית נלעגת ממדינות ערב, אשר שודרו תחילה בעתות מלחמה ובהמשך גם בתקופות שבין הקרבות, סייעו בהטבעת התווית השלילית על המקורות הערביים ובביצור סף הדחייה של האוכלוסייה הישראלית. בכמה תחנות רדיו וטלוויזיה ערביות – בעיקר אלה של מצרים, ירדן, סוריה – נעשו ניסיונות חוזרים ונשנים לכוון שידורים בעברית, ובכל פעם התקשו שידורים אלה להשיג שיעור חשיפה סביר. לא זו בלבד שאחדים מהם (כגון שידורי הטלוויזיה המצרית "נילוס") לא הגיעו אפילו לפתחה של "חומת המידע", אלא שהיו ללעג ולקלס, לנושא קבוע לחיקוי ולבדיחות במופעי בידור בישראל.

קברניטי השידור הישראלי בערבית, כמוהם כעמיתיהם במגוון התעמולה הישראלית, הקימו עוד בתקופת היישוב שקדמה להקמת המדינה מערך תעמולה לדוברי ערבית, תוך שהם משלבים בין אסטרטגיות שונות, כגון בין תעמולה סוציולוגית לבין תעמולה פוליטית. בצד שיחות פרשנות ודרשות פוליטיות השכילו השדרים הישראלים לחלוק כבוד אותנטי לנכסי התרבות והשפה הערבית ולדת האסלאם (Cohen, 2008), ורבים מהם התרפקו בנוסטלגיה על שורשיהם בעיראק או במצרים (כהן, 2006:2005; Caspi).

אמינות השידורים, אף לכאורה, נשאה ריבית נאה ביוני 1967, בימי מלחמת ששת הימים, שנחרתו בזיכרון ההיסטורי כימי הזוהר של הרדיו בערבית. אמצעי התקשורת של מדינות ערב, ובראשן תחנת הרדיו הפופולארית "קול ערב" (צות אל-ערב), ששידרה מקהיר שידורים לאומיים לכל העולם הערבי ברוח מדיניותו של נשיא מצרים גמאל עבד אל-נאצר, נחלו תבוסה מחפירה, גדולה אפילו מן התבוסה הצבאית. גם לפני פרוץ המלחמה וגם בעצם ימי הקרבות ניהלו אמצעי התקשורת הללו מסעות תעמולה נלהבים, שתוארו ניצחונות דרמטיים של צבאות הערבים הדורסים את הצבא הישראלי בכל הגזרות.⁵

יתר על כן, הטלת הספק באמינות השידורים ממדינות ערב היטיבה עם השידורים הישראליים ועם מידת החשיפה אליהם. ברחובות הגדה המערבית ובחבל עזה התקבל

3 ראו על המבצע באתר http://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Warm_Winter

4 http://www.aqsa.org.uk/Portals/0/Newspapers/NL_32.pdf

5 ראו על כך באתר <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3513634,00.html>

הדברים הגיעו לידי כך שבשכם, למשל, וגם במקומות אחרים בגדה המערבית, יצאו תושבים נלהבים מבתיהם והרעו לטנקים הישראליים שנכנסו לעיר, בחושבם שאלה הטנקים העיראקיים שהגיעו לגדה. זו המסקנה המוטעית שהסיקו בשכם משידורי הניצחון של מדינות ערב.

באותם ימים בברכה היומון הישראלי "אל-אנבא" (החדשות), שיצא לאור בחסות לשכת היועץ לענייני ערבים במשרד ראש הממשלה (כבהא וכספי, 2001). אף על פי שעיתון זה נחשב למכשיר תעמולה של ממשלת ישראל, הוא נתפס עדיין כאמין יותר מרבים מן העיתונים הערביים והצליח לגייס לשורותיו עיתונאים ערבים ותיקים, לאומיים ועיתרי מוניטין, כמו מוחמד אבר-שלבאיה ממזרח ירושלים. גם הטלוויזיה הישראלית שילבה בשידורים שדרים ועיתונאים ערבים מהשטחים, כמו עבד אל-והאב זהדה מחברון. עבודתם של עיתונאים אלה בשידורים הממלכתיים הישראלים נחשבה לגיטימית בעיני הציבור הפלסטיני, ואף הוסיפה אמינות לגרסה הישראלית.

אטימות גמורה או כמעט מוחלטת לשידורים ממדינות ערב חסמה למעשה את דרכו של הציבור הישראלי למקורות אלטרנטיביים ולגרסאות אחרות והעניקה הגמוניה לסיפר הישראלי. לתיג השידורים ממדינות ערב כעיוניים ובלתי אמינים נודעה חשיבות מיוחדת בכל הקשור לדוברי הערבית מבין המהגרים מארצות האסלאם: רבים מהם, ששמרו גם על נאמנות למורשתם הלשונית והתרבותית, היו עלולים להיחשף בקלות למסרים עוינים ממדינות ערב. תיג השידורים כמכילים מסרים תעמולתיים סייע לפתח דפוסי חשיפה סלקטיביים אליהם, דהיינו: חשיפה חופשית למוסיקה ולתכני בידור שונים, בצד חשיפה מבוקרת לשידורי המלל בערבית.

תחזוקת החומה

לכל חומה השומרים שלה. מי שבונה חומה ומעוניין בהמשך קיומה לאורך זמן, גם דואג לשמור עליה. גם על חומת המידע הופקדו שומרים שיפקחו על זרימת המידע וידאגו לטיב המידע המגיע לציבור הישראלי על היריב. בהמשך יבחן תפקודם של הממונים על שמירת החומה במערכת התקשורת.

מיסוד מערכת כפולה של תפקידים

ניהול הסכסוך המתמשך הצריך מנגנון יעיל; הוא נסמך על כפילות תפקודית, על קיומן של שתי מערכות מתואמות ביניהן – המערכת הביטחונית והמערכת האזרחית, עיקרון שכוחו יפה גם לגבי השמירה על חומת המידע.

לכאורה נועד למערכת הביטחון, ובמיוחד לצה"ל, חלק מכריע בניהול הסכסוך, והיא אמנם הקצתה משאבים מגוונים, כלכליים ואנושיים, למילוי התפקידים התקשורתיים השונים לפי חלוקת עבודה ברורה בין העורף לחזית: איסוף מידע על היריב, הפצת מידע לציבור הרחב, הכנת הלוחמים והציבור למצבי עימות מזוין או ניהול לוחמה פסיכולוגית. מלבד מערכת דוברות הצטייד צה"ל במודיעין משוכלל למעקב אחרי תהליכים ואישים במדינות האויב. לשם כך הונחלו לרבות חיילים מיומנויות בסיסיות להתחקות אחר המתרחש במדינות ערב. במסגרת היחידות הללו, ולשם ביצוע היעדים המודיעיניים, הוסרה גם התווית השלילית מלימוד השפה הערבית. בצה"ל ובמערכת הביטחון הוקם

מעריך בהיקף חסר תקדים, שהכשיר ישראלים להאזין לאמצעי התקשורת הערבית ולצפות בהם, לתמלל את מסריהם ולתרגם אותם לעברית ולשפות נוספות. אלא שמשמית המעקב, יחד עם השמירה על מחסומי המידע של המערכת הביטחונית, לא היו מתאפשרות ללא תרומות תשומות חיוניות מצד המערכת האזרחית. יתר על כן, על מנת להבטיח לאנשי כוחות הביטחון הללו קריירה אזרחית לאחר פרישתם, ולצורך רענון מתמיד של המערכת הצבאית, נדרשה מערכת אזרחית תואמת ומגֵפָה. המערכות הכפולות תאמו להפליא את התפיסה האסטרטגית הבסיסית של טיפוח ריבוי דעות – פלורליזם, או מראית עין של פלורליזם – ומניעת "חשיבה קבוצתית", על כל השלכותיה.

יש לציין שהמערכת הצבאית נסמכת על התשומות האזרחיות גם בתחומים מקצועיים אחרים, ובכל אחד מן המקרים מתקמים יחסי גומלין בלתי נמנעים בין שתי המערכות. בוגרי היחידות הצבאיות נקלטים במגזרים האזרחיים ומהווים מאגר מילואים שאינו מאבד מאונו ומגמישותו מחוץ לשירות הצבאי; אדרבה, הוא רק משתבח. ולהיפך: במקרים רבים משמשת המערכת הצבאית יחידת הכשרה לעתודה אזרחית בתחום מקצועי מסוים.

תחנת השידור גלי צה"ל היא הדוגמה הבולטת ביותר לתופעה זו בתחום התקשורת. התחנה הצבאית כמוה כבית ספר לתקשורת, מן החשובים במדינת ישראל, הואיל והיא מקדימה ומיטיבה לברור את הצעירות והצעירים המוכשרים למלא תפקידים בארגוני תקשורת שונים (כספי, 2002): המעבר מגלי צה"ל לעבודה בעיתון או בתחנת שידור אזרחית הוא טבעי ושכיח. בוגרי התחנה מאיישים עשרות ומאות תפקידים בארגוני תקשורת, השמחים להעסיקם, בין השאר הודות לניסיונם העיתונאי. רבים מבין הכתבים והעיתונאים הללו משרתים במילואים באולפני התחנה הצבאית. ואילו התמורה שמפיקות המערכת הצבאית והתחנה הצבאית מן המערכת האזרחית אינה כה שקופה ומיידית. עם זאת נהנית גלי צה"ל מאהדה ציבורית ומדימוי חיובי של משאב חיוני, המספקים תמיכה רחבה להמשך קיומה ופעילותה. אמנם השינויים המתחוללים במפת השידור, ובמיוחד ריבוי תחנות הרדיו, מעלים מדי פעם סימן שאלה לגבי עצם הצורך בתחנה צבאית, אך בכל פעם נעלמות התהיות הללו – לא מעט בזכות תמיכתם הנחרצת של בוגרי התחנה, המועסקים באמצעי המדיה השונים.

נוסף על גלי צה"ל יש לתת את הדעת גם על קהילות מידע אזרחיות אחרות, מוכרות פחות ממנה, שיש להן יחסי גומלין הדוקים עם יחידות צבאיות. מאז ומתמיד, עוד מימי היישוב שלפני קום המדינה, שימשה קהילת המומחים לענייני ערבים באקדמיה, הם ה"מזרחנים", משאב מודיעיני חשוב לצה"ל (אייל, 2005). היחסים בין צה"ל לבין האקדמיה נרקמו לאורך השנים בשני מסלולים עיקריים: מחקר והוראה באקדמיה. לכאורה עשוי המחקר האקדמי להעשיר את הידע הכללי והיישומי, בין השאר גם של ראשי מערכת הביטחון. אלא שלעיתים קרובות נזקקים החוקרים, בבואם לחקור סוגיות ונושאים מסוימים, למקורות צבאיים שאין להם גישה ישירה אליהם. זאת ועוד:

בניגוד לעמיתיהם בחו"ל, ולמומחים ישראלים לאזורים אחרים, מנועים ה"מזרחנים" מלבקר במדינות ערב, או לשוחח עם מקורות מידע בהן. גם במדינות שנפתחו לביקוריהם של ישראלים בשנים האחרונות, ושהן מתאפשר להם לשהות שהייה ממושכת, כמו מצרים, ירדן, ומדינות במפרץ או בצפון אפריקה – עדיין ממעטים חוקרים ועיתונאים ישראלים לנצל את האפשרויות שהן מזמנות להם. רבים מהם מעדיפים, אם מתוך שיגרה ואם מתוך נוחות, להסתמך על מקורות ביטחוניים, שהם ברירת המחדל במחקר האקדמי, תחליף שהוא הרע במיעוטו. רבים מן המומחים באקדמיה אף חובשים שני כובעים: נוסף על פעילותם בקמפוס הם מדריכים במילואים פרחי מודיעין לעבודת מחקר שיטתית, לפי צרכיה של מערכת הביטחון (רינג, 2008).

יתר על כן, מערכת הביטחון נוהגת לטפח את הקשרים עם יחידות מחקר קיימות, וגם ליזום את כינוןן של יחידות מחקר חדשות בין כתלי הקמפוס לפי צרכים מוגדרים – אסטרטגיה ביטחונית, לוחמה בטרור, וכדומה. במקרים רבים משמשים מכוני המחקר באוניברסיטה פתרון לבעיות תעסוקה של קצינים בכירים במילואים. דו"חות מודיעין ומחקרים עתירי קונצפציות צבאיות מוכרות נאזרים מחדש ומקבלים גושפנקה אקדמאית בין כתליהם של מכוני מחקר אזרחיים. קצינים במילואים מגייסים מענקי מחקר אסטרטגי וביטחוני עם הסרת מדיהם והשתלבותם במכוני מחקר באוניברסיטאות. הדוקים לא פחות הם יחסי הגומלין בין שתי המערכות, הביטחונית והאקדמאית, בתחום ההוראה. יחידות וחילות מובחרים זוכים ליחס מועדף ולתכניות לימודים תפורות לפי צרכי צה"ל. חיילים צעירים לומדים בין כתלי הקמפוס בתנאים של פנימייה צבאית. מסלולי הלימודים הללו מעוררים לא אחת סוגיות מטרידות בתחום החופש האקדמי, ותהיות האם אין העדפת כיתות מיוחדות מצמצמת את סיכויי החשיפה החופשית של צעירות צעירים למגוון הדעות בקבוצת הגיל שלהם.

אותו דגם של יחסי גומלין הדוקים חל גם על אמצעי התקשורת והעיתונאים. שלא כבגלי צה"ל, כאן היחסים הנרקמים בין המערכות הם סמויים ועדינים יותר. נראה שאת שיתוף הפעולה ההדוק ביותר אנו מוצאים בשידורים בערבית, תחילה ברדיו ובהמשך גם בטלוויזיה. גורמי ביטחון היו שותפים פעילים הן בהתוויית מדיניותו של בית השידור הישראלי והן בגיוס הכוח המקצועי לארגון זה מתוך שיקולים ביטחוניים. נציגי זרועות הביטחון השתתפו דרך קבע בוועדת ההיגוי שלו בצד קברניטי השידור בערבית, משרד ראש הממשלה ומשרד החוץ. ועדת ההיגוי הייתה מתכנסת מדי שבוע כדי לדון בקווי ההסברה, ולמעשה טיכסו חבריה עצה כיצד לנהל את "מלחמת המילים" עם תחנות השידור בארצות ערב (דנין, 1987 א', 375). למעשה עיצבה ועדת ההיגוי, שהייתה ידועה בעגה הפנימית של בית השידור הישראלי כ"ועד הערבי העליון" (כספי, 2005: 95), את מדיניות השידור הישראלי בערבית גם לעתיד לבוא, בטלוויזיה על מכלול ערוציה.

מסתבר שוועדת ההיגוי הצליחה להטביע את חותמה על מדיניות השידור הישראלית בערבית גם מעבר לקיומה, וכאשר התייטר הצורך בה. בהמשך, הסרת ההתנגדות

הממושכת לשידורי טלוויזיה והחלטה על כינון הטלוויזיה הישראלית נתמכו בשיקולים ביטחוניים. לאחר מלחמת ששת הימים נתפסה הטלוויזיה כ"גשר בין העמים" עם אוכלוסי השטחים החדשים. לשם כך גויסו דוברי ערבית מבין אנשי השב"כ, ואלה הוכשרו כשדרי טלוויזיה. ולא זו בלבד אלא שלוח השידורים נחלק בראשית דרכה של הטלוויזיה בין שלוש שעות בערבית ושעה יומית אחת בעברית! גם כאשר נוספו ערוצי טלוויזיה במימון מסחרי, תחילה ערוץ 2 ומאוחר יותר ערוץ 10, נותרה בעינה אותה אוריינטציה של שיבוץ שידורים לדוברי ערבית בישראל בשעות היום, במה שנקרא non-prime time, ושידורים אלה אינם עוסקים בדרך כלל בסוגיות שנויות במחלוקת פוליטית.

התפקוד השוטף

המערכת הכפולה, הצבאית-ביטחונית והאזרחית, של שומרים על חומת המידע כוללת שלל גופים צבאיים ואזרחיים המתמחים באיסוף המידע, מיוגו, סיווגו, פענוחו והפצתו לקהלים וליעדים שונים. בדרך כלל קיימת חלוקת עבודה בין ממלאי התפקידים ובעלי ההתמחויות, אם לפי אזורים גיאוגרפיים – יש מומחים לסוריה ומומחים לאיראן, למשל – ואם לפי תחומים: מומחים לארגוני טרור ומומחים העוקבים אחרי פיתוח אמצעי לחימה, וכדומה. בצד גופי מודיעין צבאיים פועלים מכוני מחקר ומעקב אזרחיים. אלה וגם אלה ניזונים גם ממקורות גלויים, בדרך כלל אמצעי התקשורת במדינות ערב וברשות הפלסטינית, ומרבים לספק מידע חלקי ומגמתי. המידע הרב שהם מרעיפים על ממלאי התפקידים הללו עשוי למלא את החלל התקשורתי ולפצות על היעדרה של זרימת מידע חופשית ובלתי אמצעית. המנגנון המודיעיני מתפרנס מן הסכסוך המתמשך, ועל כן הוא עשוי לגלות אינטרס אימננטי בשימורו של הסכסוך בכלל, ובביצור חומת המידע עליו בפרט.

מלכתחילה אימץ מנגנון המודיעין על שלוחותיו את הנחת העבודה "דע את האויב" במקום "הכר את השכן". על כן האוריינטציה שלו היא איסוף מידע שפניו לעימות. כל שבב מידע שונה או חורג מאקלים העימות עלול להביך, או אף לשבש, הנחות עבודה מסורתיות. לפיכך מכתובה הנחת העבודה איסוף-מידע סלקטיווי על היריב. אוריינטציית העימות הדומיננטית נזקקת לריבוי גופים העוסקים בוויסות המידע, ולו רק כדי להבנות תמונה פלורליסטית, או פלורליסטית-לכאורה: כמה מקורות המתנבאים בקול אחד ומספקים דומים או זהים, מתקפים בדיעבד את התבניות הבסיסיות ומבצרים את הדימויים השליליים על הערבי באשר הוא ערבי (Meital, 2006).

מכוני מחקר באקדמיה ומכוני מעקב אזרחיים נהנו ונהנים ממענקים נדיבים כדי להשתתף, אם במישרין ואם בעקיפין, בהכשרת השומרים על חומת המידע (אייל, 2005). אמצעי התקשורת השונים, גם עיתונים וגם תחנות שידור, תרמו ותורמים את חלקם למנגנון המודיעין ומשתתפים בשמירה שוטפת על חומה בלתי נראית זו. כמעט

בכל מערכת חדשות התמסדו בעלי תפקידים המתמחים בסיקור הסכסוך, כגון הכתב/הפרשן לענייני ערבים, הכתב הצבאי והכתב לענייני שטחים/הרשות הפלסטינית, והם זוכים למעמד נכבד. נוכחותם של ממלאי התפקידים הללו אינה ערובה לאיכות המידע המתפרסם; אולי דווקא להיפך. לעיתים אין הכתבים הצבאיים יכולים להשתחרר מן האוריינטציות שהונחלו להם בעבר, והם ממשיכים לתפקד כמעין דובר צה"ל (ירון, 2001). ממלאי התפקידים משתתפים למעשה בוויסות המידע על אודות היריב שמעבר לחומה, ובדרך זו הם שומרים על "חומת המידע".

אף לא אחד מאמצעי התקשורת אינו מצויד למעשה במשאבים ובכלים הדרושים לכיסוי תחומי הסכסוך השונים; לכן נזקקים ממלאי התפקידים הנזכרים לעיל לתשומות ממנגנון המודיעין הצבאי על שלוחותיו. גם כאשר מתאפשר הדבר נמנעים אמצעי התקשורת הישראליים מלשלוח כתבים למדינות ערב, ולו רק מטעמים פרקטיים: רבים מן העיתונאים לענייני ערבים ידועים כבעלי קשרים הדוקים עם המערכת הביטחונית, דבר העלול להעמידם בסכנה, בבחינת יעד מודיעיני מבוקש במדינות ערב.

לפיכך להוטים גופי המודיעין השונים להזין את העיתונאים במידע העצום שנצבר בדו"חות ובניירות עמדה פנימיים ומסווגים, שכן הפרסום התקשורתי לא זו בלבד שהוא מפיץ את המידע לכלל הציבור, אלא לעיתים הוא גם מזכה את הגופים הללו באשראי חיוני לעצם קיומם והמשך פעילותם.

במערכות חדשות מסוימות התמסדה חלוקת העבודה בין שני המומחים לענייני ערבים, קרי הכתב והפרשן. ההיררכיה ביניהם ברורה: הראשון אמור להתמקד בסיקור אירועים ובדיווח עליהם, ועמיתו מתמחה במתן פירוש ובהקניית משמעות להם. מטעמים שונים מוצג המומחה לעיתים כפרשן ולא דווקא ככתב, אולי בשל הקושי האובייקטיבי לתצפת ולסקר במישרין אירועים שונים ולהצליב בין המקורות, כמתחייב מן הפרקטיקה העיתונאית. בייחוד אמור הדבר בעיתונאי המתמחה בענייני ערבים, החייב (כמוהו כעמיתו באקדמיה) להישען על מקורות משניים, בדרך כלל אלה הבאים ממנגנון המודיעין הצבאי.

יתר על כן, תחום עיסוקו של המומחה לענייני ערבים הוא אולי המורכב והמסובך ביותר במערכת החדשות, שכן עליו להתמצא בכל המרחב המוסלמי: נוסף על המדינות שבאזורנו, ממזרח אסיה עד מערב אפריקה, עליו לדעת גם על המתרחש במדינות שמאינדונזיה ומאפגניסטן עד אלג'יר וסודאן. ואם לא די בכך, לעיתים עליו לפרשן גם את האירועים בשטחי הרשות הפלסטינית ו/או בקרב הפלסטינים בישראל. במקרה כזה יש שהפרשן יכול להסתמך גם על מקורות מידע בשטחי הרשות, לבקר בהם לעיתים תכופות ואולי גם לסקר את המתרחש בהם באופן בלתי אמצעי. אך למעט מקרה מובהק אחד אין המומחה לעניינים ערבים שוהה בפועל בשטחי הרשות עצמה ואינו חש ישירות את דופק החיים בהם. במקרה האחד והיחיד של כתיבת ששהתה בשטחי הרשות, נקראו פרסומיה לא אחת בעוינות, ולו רק משום שהם מאיימים על "הידיעה

הסלקטיוויזם בצל חומת המידע (הס, 2008). בסופו של יום שבים המומחים לבתייהם בישראל, בדרך כלל עמוסים ברשמים אנתרופולוגיים. ייאמר מיד שהגדרה רחבה מדי של תחום המומחה לענייני ערבים מגלמת תפיסה מונוליתית של האויב ועלולה לבצר את הראייה המקוטבת של "הם – ואנחנו".

יש שהמומחה לענייני ערבים מסתייע בעוזרים אחדים המתפקדים כמעין חיישנים, "קשבים" הסורקים את העיתונות הערבית, צופים בתחנות השידור או מאזינים להן. עליהם לכסות מאות ערוצי לוויין של מדינות ערב ותחנות ערביות ואין ספור יומונים, תחנות רדיו ופרסומים אחרים (Ayish, 2002; Kraidy, 2002; Miles, 2005). אלא שחרף הסיוע הלוגיסטי, שלא תמיד הוא מזומן למומחה לענייני ערבים, קשה לו להתעדכן בכל האירועים והתהליכים המתרחשים בעולם הערבי, ועדיין הוא סמוך על שולחנם של אנשי המודיעין. יש להביא בחשבון שעיתונאים לא מעטים התחנכו הם עצמם בגופי המודיעין השונים ושמרו על קשרים חברתיים ומקצועיים עם אנשיהם, ומכאן שהם יכולים לנהל אתם יחסי עבודה שוטפים מתוך אמון הדדי. הסימביוזה המופלאה הזאת בין המומחים לענייני ערבים לבין עמיתיהם במודיעין מקרינה על סדר היום התקשורת, על השיח הציבורי ועל ייצוג האויב בתקשורת הישראלית (מיטל, 2002).

סיכום: השפעת החומה

חיבורים ומחקרים הרבו להעלות על נס את זרימת המידע בין אומות ומדינות, בייחוד בעידן הגלובליזציה (Mowlana, 1997; Mohammadi, 1997), ואילו לנסיבות שבהן המעורבים בסכסוך יוזמים ובונים מחסומים בפני הזרימה החופשית של המידע הוקדשה תשומת לב מועטה. הסכסוך במזרח התיכון עשוי לשמש מקרה בוחן לשיבושים מכוונים שכאלה בזרימת מידע.

בלהט העימות המתמשך בין ישראל לבין העולם הערבי גבר הצורך לכנס את הציבור היהודי סביב הדגל. לשם כך נוצקה חומת המידע, שחצצה בין שתי האוכלוסיות ואפשרה רק אשנבי הצצה למתי מספר, הם "שומרי החומה". הודות לחומת המידע השתמר אקלים העימות בין ישראל לבין יריביה. הודות לפעילותם היעילה של שומרי החומה התאפשרו ויסות ובקרה של זרימת המידע בין שתי הקהילות, תחזוקו של אקלים העימות ביניהן תוך שמירה על רמת מוטיבציה גבוהה לקיומו של עימות מזוין, ניהולה של מלחמת מילים יעילה, הבניית דימוי שלילי של הצד היריב והשנאתו עד כדי דמוניזציה, גיוס המונים לעימות המתמשך, ועוד.

חומת המידע הלכה וגבהה, כאמור, ככל שהצטמצם המרחק הפיזי בין האוכלוסיות היריבות. היא נותרה יציבה ויעילה גם לאחר כיבוש השטחים: למרות המפגש הבלתי אמצעי בין הישראלים לבין הפלסטינים הוסיף המידע על היריב להתאפיין בשלל סטריאוטיפים ודימויים, יותר מאשר בעובדות ומידע (First, 1998). יתר על כן, המפגש והיחסים הבינאישיים השוטפים בין שתי הקהילות עלולים היו לחתור תחת החומה

ולרפות את המתח הדרוש לניהול הסכסוך. על כן חשוב היה להגביה את החומה ולהדק את הפיקוח על זרימת המידע על ומן החברה הפלסטינית.

מנגנון המודיעין הדו-מערכתי, הצבאי והאזרחי, התגייס שוב להגבהתה ולשימור הקונצנזוס הציבורי סביב העימות עם האויב, בראש וראשונה עם הפלסטינים. כצפוי פיתחו שומרי החומה לאורך השנים, והם מפתחים גם כיום, אינטרס אימננטי בהנצחתה של החומה. סדקים מיותרים בה, או אף הפלטה, עלולים לסכן את מעמדם ואת פרנסתם. כאז כן היום נראה ש"שומרי החומה" תורמים לניהול הסכסוך בין ישראל ליריבותיה יותר מאשר ליישובו ולסיומו.

מקורות

- אייל, ג. (2005). הסרת הקסם מן המזרח: תולדות המזרחנות בעידן המזרחיות. ירושלים. מכון ון ליר. <http://www.vanleer.org.il/heb/publications.asp?id=64>
- דנין, ע' (1987). ציוני בכל תנאי – א'. ירושלים. קידום.
- הס, ע. (2008). "ידיעה סלקטיוויזם". הארץ. 4/3, ע' 16א.
- ירון, נ. (2001). ערוץ 2: הממלכתיות החדשה. תל-אביב. רסלינג.
- כבהא, מ. וד. כספי (2001). "מירושלים הקדושה ועד המעיין: על מגמות מתחרות בעיתונות הערבית בישראל. פנים מס' 16. ע"ע 44-56. <http://www.itu.org.il/PaperArticles/ViewPaper.asp?msid=45644>
- כהן, ה' (2006). ערבים טובים: המודיעין הישראלי והערבים בישראל. ירושלים: כתר.
- כספי, ד. (2005). סליחה, תקלה: דעיכתה של רשות השידור. מבשרת ציון. צבעונים. http://tzivoni.com/book_info.php?book_id=5
- כספי, ד. (2002). "גלי צה"ל – מדברים אל השטח". בתוך: ד. מן וצ. גור-גרוס. עורכים, גלי צה"ל – מדברים מהשטח. תל-אביב. גלי צה"ל ומשכל. ע"ע 96-97.
- מיטל, י. (2002). "המגדלור". העין השביעית. מס' 41. <http://www.idi.org.il/hebrew/article.asp?id=4e611614171d1fb66961cca8177b44a34e>
- ענבר, פ. (1992). "עיתונות מזרח ירושלים". ספר השנה של העיתונאים. 136-141.
- רובינשטיין, ד. (1992). "עיתונות בערבית בישראל". ספר השנה של העיתונאים. 132-135.
- רינג, ע. (2008). "נמצא אתנו מפקדנו... אה, פרשנו". מוסף הארץ. 7/3, ע' 10.
- Ayish M. I. (2002). "Political Communication on Arab World Television: Evolving Patterns". *Political Communication*, 19:2. pp. 137-154 (18).
- Bar-Tal, D. and D. Jacobson (1998). "A Psychological Perspective on Security". *Applied Psychology*. 47:1. 59-71.
- Boyd, D. A. (1993). *Broadcasting in the Arab World*. Iowa State University Press.
- Cohen, H., (2008) "Between a Rock and Hard Place: Palestinian Pro-Zionist Propagandists between Zionist Institutions and Arab Nationalists, 1930-1931". *Israel Affairs*, 14:1, 49-69.
- Doob, L.W. (1947). "The Utilization of Social Scientists in the Overseas Branch of the Office of War Information". *The American Political Science Review*, Vol. 41, No. 4 (Aug.), pp. 649-667. [http://www.jstor.org/sici?sici=0003-0554\(194708\)41%3A4%3C649%3ATUOSSSI%3E2.0.CO%3B2-A](http://www.jstor.org/sici?sici=0003-0554(194708)41%3A4%3C649%3ATUOSSSI%3E2.0.CO%3B2-A)

- First, A. (1998). "Who is the enemy? The Portrayal of Arabs in Israeli-Television News." *Gazette*, 60:3, 239-251.
- Kraidy, M. M. (2002). "Arab Satellite Television between Regionalization and Globalization". *Global Media Journal*, 1:1 <http://lass.calumet.purdue.edu/cca/gmj/OldSiteBackup/SubmittedDocuments/archivedpapers/fall2002/kraidy.htm>
- Jacobson, D. and D. Bar-Tal, (1995). "Structure of Security Beliefs among Israeli Students". *Political Psychology*, 16:3 567-590.
- Meital, Y. (2006). *Peace in Tatters: Israel, Palestine, and the Middle East*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Miles, H. (2005). *Al-Jazeera: How Arab TV News Challenged the World*. London. Abacus.
- Mohammadi, A. ed. (1997). *International Communication and Globalization: A Critical Introduction*. London. Sage.
- Mowlana, H. (1997). *Global Information and World Communication: New Frontiers in International Relations*. London. Sage.

ניצן בן-שאול

מחאה בתוך בועה: יחס הקולנוע הישראלי העכשווי אל הכיבוש

גישתי לסרטים שיידונו כאן תתמקד במה שלוסיין גולדמן כינה "הממד החברתי של היוצר". ממד זה הוא תוצר בין-אישי המורכב ממערך סמלים ומשמעויות המשותפים לקבוצה מסוימת בחברה שאליה משתייך היוצר. חברי הקבוצה מודעים לממד זה, והיוצר נותן לו במודע ביטוי אישי, צורני ותמאטי ביצירתו. לטענתו של גולדמן עולה בידי היוצר המוצלח לא רק לייצג את ראייתו האישית בכל הנוגע לממד חברתי בין-אישי זה (מה שהוא מכנה התודעה הממשית-אמפירית של כל אחד מחברי אותה קבוצה), אלא גם חושף בפנינו את מה שמכונה בפי גולדמן (בעקבות לוקאץ') התודעה הפוטנציאלית של הקבוצה.¹ בתודעה פוטנציאלית כוונתו להכרה המשותפת שיכלה להיות לחברי הקבוצה אילו העריכו את מצבם על בסיס ניתוח היחסים המעמדיים-פוליטיים בחברה שלגביה מתעצבת תודעת הקבוצה הספציפית. בתודעה פוטנציאלית זו ניכרים גם גבולות ההכרה החברתית-פוליטית שאליה יכולים חברי הקבוצה להגיע, ושמעבר להם לא תוכל הקבוצה כקבוצה להשתנות עוד, מכיוון ששינוי כזה משמעותו פירוק הקבוצה.

לדעתי משקפים רוב היוצרים הקולנועיים הישראליים שלאחר 1967 בסרטיהם את התודעה הפוליטית האמפירית של קבוצה שאותה אכנה "הנוסעים הנלווים" (Fellow Travelers). מבחינה היסטורית היה זה הכינוי שניתן לאוהדיה הרדיקליים של המהפכה הבולשביקית (1917), שנמנעו מהזדהות וממחויבות מלאה בשל עמדתם הליברלית-אינדיבידואליסטית, אך תמכו באלמנטים המהפכניים שבקומוניזם ובתיקון העוולות החברתיים שבו דגלה תנועה זו. דומני שמאפיינים אלו תואמים את התודעה הפוליטית של קבוצה רחבה של יוצרים, הוגים ופעילי שמאל ישראליים שאינם מזוהים עם מפלגת שמאל מוגדרת, אך הלכי הרוח הפוליטיים שלהם הם תערובת של עמדות סוציאליסטיות מחד גיסא וליברליות מאידך גיסא. הכרתה הפוליטית הסבילה של קבוצה זו, כפי שהחלה מתגבשת בעקבות מלחמת ששת הימים, קיבלה תפנית חדה בעקבות המהפך הפוליטי של 1977, שהעלה לראשונה את הימין לשלטון לאחר כשישה

¹ Lucien Goldmann, (1976) "The Importance of the Concept of Potential Consciousness for Communication", in *Cultural Creation in Modern Society*, St. Louis: Telos Press, pp. 31-39; Georg Luckacs (1970) *History and Class Consciousness*, London: Merlin Press, p. 51.